

## Recenzii și note bibliografice

**M. CÂRCIUMARU, Elena-Cristina NIȚU,**  
**Comportamentul simbolic și arta pe teritoriul**  
**României din Paleoliticul mijlociu până în**  
**Mezolitic (55.000 – 7.500 B.P.), Ed. Cetatea de**  
**Scaun, Târgoviște, 2018.**

Avem bucuria să informăm cititorii publicației noastre cu privire la apariția unei valoroase lucrări referitoare la comportamentul simbolic și creațiile de artă pe teritoriul României, începând cu Paleoliticul mijlociu și până în Mezolitic, deci între aproximativ 55.000 și 7.500 ani BP. Autorii acestei importante lucrări de Preistoria spațiului carpato-dunărean sunt binecunoscuți specialiști, prof. Dr. Marin Cărciumaru și colega sa, dr. Elena-Cristina Nițu, de la Târgoviște (Universitate și Complexul Muzeal Național).

Noi nu dorim să fim excesiv de critic, dar dacă pornim de la titlul lucrării, putem constata existența unor inadvertențe, în sensul că nu putem vorbi de existența unui comportament simbolic la comunitățile umane începând cu Paleoliticul mijlociu, deoarece acestea aveau ca element definitoriu al existenței asigurarea mijloacelor de existență, mai întâi prin vânătoare și cules. Artă, dar și elementele simbolice au fost create ceva mai târziu, în Paleoliticul superior european. Sigur că autorii lucrării de față au dreptate dacă ne referim, de exemplu, la crearea *Măștii* de la Roche Cotard (aproximativ 38.000 – 36.000 BP), prin adăugirile realizate pentru a crea acel visaj, posibil umanoid, la o așchie de piatră; în mod cert, mormântul de la Shanidar are caracteristici simbolice, deoarece decedatul a fost depus pe un *pat* de flori, cu o dublă semnificație: aspectul estetic al înmormântării și faptul că și în prezent, păstorii irakieni caută acele plante pentru caracteristicile terapeutice ale florilor (Val.-C. Chirica, B. Minea, V. Chirica, *Artă și religii preistorice. Creații artistice și religioase în Paleoliticul Europei*, BAI XXXIV, Iași, 2020, p. 37-38). Precizăm că aceste mici observații nu știrbesc în nici un fel valoarea lucrării pe care o prezentăm. Aprecierile noastre, de mare valoare științifică se referă la faptul că, după publicarea volumelor cu privire la Paleoliticul de pe teritoriul României, și după acelea cu privire la stațiunile Paleoliticului inferior, mijlociu și superior din același spațiu geografic, lucrarea elaborată de colegii noștri târgovișteni se constituie într-o apariție editorială de prestigiu, la care se adaugă faptul că a fost publicată în deja celebra Editură Cetatea de Scaun, din Târgoviște. La aceste observații de valoare se adaugă, după opinia noastră, faptul că lucrarea a fost tipărită în limbile engleză și română, oferind, deci tuturor specialiștilor, posibilitatea de a cunoaște realizările cu caracteristici artistice ale comunităților paleolitice de pe teritoriul actual al României.

Noi putem aprecia că autorii acestei valoroase lucrări au luat în considerație toate aspectele specifice unui studiu

de mare amploare: opiniile celor mai avizați specialiști ai creațiilor artistice paleolitice, principalele concepții cu privire la arta paleolitică de pe teritoriul Europei, cadrul cronologic al descoperirilor (pe baza descoperirilor și a evoluției tehnologice și tipologice), cu unele mici *incursiuni* și în ceea ce privește descoperirile paleolitice de pe teritoriul României).

Marile capitole ale prestigioasei lucrări se referă la cele patru etape: Paleoliticul mijlociu; Paleoliticul superior; Epigravettianul – Epipaleoliticul; Mezoliticul, cărora le sunt acordate suficiente pagini din cuprinsul volumului, în sensul, nedeclarat, de a putea cuprinde toate descoperirile cu caracter artistic din acest destul de larg areal al locuirilor umane.

Paleoliticul mijlociu constituie (sau reprezintă, după opinia autorilor, bazată pe observații ale unor specialiști de marcă: A. Leroi-Gourhan, R. White, etc.), „forme materiale cu un sens cultural subiectiv a căror semnificație adesea scapă indivizilor dintr-o altă cultură” (din nefericire, autorii nu marchează și paginile lucrărilor din care au preluat informațiile). Dar, cu această ocazie constatăm faptul că autorii au introdus cuvinte și noțiuni care nu au întotdeauna legătură cu sensul afirmațiilor de bază, dovedind o aparentă necunoaștere a sensurilor acestora. Motivația acestora cu privire la introducerea *obiectelor curioase* în spațiul peșterilor ni se pare ne semnificativă, deoarece noi apreciem faptul că nu putem ști dacă introducerea ocrului în spațiul peșterilor locuite de comunitățile umane s-a putut concretiza „printr-o valoare intelectuală esențială în comportamentul său și prin materializarea simbolurilor respective care au premers miturile, ritualurile și credințele sub diverse forme”; pe de altă parte, noi apreciem faptul că ocrul prezent în mormintele neandertalienilor este dovada preocupărilor legate de înhumarea defunctului (cu speranța revenirii sale la viață), deci are un profund caracter simbolic, dar nu putem ști dacă acestea reprezentau obiectele personale ale celui mort, cu atât mai mult cu cât nu ni se oferă și exemple de obiecte depuse în morminte; în plus, noi avem unele semne de incertitudine atunci când, pentru unele afirmații din domeniu – simbolismul Omului de Neandertal se face trimitere la un studiu cu privire la descoperirile gravettiene și epigravettiene din România (p. 270). Dar, noi apreciem în mod deosebit atenția acordată descoperirilor de ocr în unele stațiuni paleolitice de pe teritoriul României, cum ar fi, de exemplu, Peștera Cioarei de la Boroșteni, inclusiv existența recipientelor pentru prepararea ocrului. Aceste identități, dar nu numai ele, fac din volumul elaborat de colegii noștri din Târgoviște, o lucrare deosebit de interesantă pentru studiul specialiștilor și al studenților.

Este interesantă introducerea cultului ursului de

peșteră printre materialele care aduc precizări cu privire la simbolismul Omului de Neandertal, dar M. Cârciumar și E.-Cr. Nițu fac precizările necesare cu privire la aspectele culturale respective. Se aduc în discuție și precizările cu privire la descoperirile privind prezența ursului de peșteră pe teritoriul României, la Boroșteni și în Peștera Rece din vestul României, aceasta din urmă fără mărturii arheologice.

Paleoliticul superior constituie partea cea mai bogată în descoperiri arheologice deosebit de importante din cuprinsul volumului luat în considerație. În plus, această perioadă a Preistoriei are semnificații multiple, pe care nu știm dacă autorii au avut posibilitatea de a le lua în considerație, deși noi înșine am publicat mai multe studii în domeniu, în care am adus în discuție numeroasele *teme* ale reprezentărilor artistice, sau de natură culturală, toate cu aspecte multiple, demne de a fi luate în considerație: Marea Mamă, imaginea interzisă, problematica deformațiilor patologice, înmormântările *în doi timpi*, caracterul sacru al violenței, problematica vastă a complexului funerar de la Sungir, sacralitatea depunerilor ofrandelor cu caracter funerar, depunerea unor blocuri mari de piatră peste trupurile celor decedați, adulți sau copii, posibila stare de imunitate a unor membri ai comunității, riturile de trecere sau de inițiere și multe alte aspecte ritualice ale înmormântărilor în Paleoliticul superior european. Este drept, colegii noștri nu s-au preocupat de descoperirile din vastele spații europene, sau din grote, dar asta nu trebuie să constituie impedimente cu privire la larga problematică a descoperirilor de pe teritoriul României; era, însă, obligatorie parcurgerea unui vast material documentar pentru cunoașterea acestor aspecte ale problematicii cercetărilor și descoperirilor paleolitice. Autorii au acordat un spațiu larg descoperirilor de la Piatra Neamț – Poiana Cireșului, asupra căruia nu mai intervenim, deoarece apreciem că autorii au luat în considerație cam toate aspectele cercetărilor și descoperirilor arheologice. Precizăm doar faptul că au fost luate în considerație inclusiv datările de cronologie absolută cu întreaga sa problematică (nivel de locuire, cultură arheologică, vârstă calibrată sau necalibrată, nr. Laborator, eșantion, specii de animale – cerb, ren, cal, *Bos/Bison*, etc. Dar mai credem că, fără precizările necesare, noi nu putem aprecia, în momentul de față, proporția obiectelor de artă (94 %) și a podoabelor (peste 85 %) din podoabele descoperite în Paleoliticul din România (p. 291). Noi credem că nu putem aprecia, în momentul de față, cărei specii îi pot fi atribuite bivalvele fosilizate „ca forme specifice ale simbolismului pentru *Homo sapiens* rămase unice mărturii de acest fel descoperite până acum în România”. Avem aceleași dubii și în privința mulajului de aragonit al fosilelor respective (dar noi nu excludem faptul că ne putem înșela asupra problematicii atât de vaste a acestei specii, dateate pe la 20.000 ani). Dar suntem de acord că „acestea nu fac decât să completeze imaginea și amplul

tablou al unei depline spiritualități, cu semnificații majore în viața comunității respective” (p. 292).

Un amplu capitol este consacrat artei mobiliare din Paleoliticul superior: reprezentare antropomorfă din lemn silicifiat, oase divers gravate (metapod lateral de cal, gravat, coastă gravată lateral, os gravat lateral sau median, obiecte mici, din os, gravate, metapod de ren, cu incizii, galet gravat, instrumente de produs sunete, podoabe: cochilii de melci, perforate (pentru care se oferă și datele contextuale, ale coordonatelor (tab. 4, p. 312), fiind incluse și alte elemente adiacente, dar necesare înțelegerii fenomenului artistic la Poiana Cireșului, încheiind cu vârsta absolută a nivelului Gravettian I de la Poiana Cireșului, între 18.607 +/- 87 BP (RoAMS 67.33) și 20.076 +/- 185 BP (ER 9.965), p. 319. Dar, se precizează că în acest sit au fost descoperiți dinți perforați, de animale: vulpe, urs, lup, cerb; de la Peștera Cioarei, în nivelul O, gravettian, datat pe la 23.570 +/- 230 BP (GrN-15050) și 25.900 +/- 120 BP (GrN-15.051), cu aprecierea că depunerea acestui nivel s-a făcut într-o perioadă rece, provine un incisiv perforat, de urs de peșteră. Din nivelele gravettiene de la Gura Cheii-Râșnov provin un canin de cerb și unul de vulpe, care conservă urme de ocru; canini de vulpe au fost identificați și la Poiana Cireșului, și tot aici, au fost găsiți un canin de lup și doi canini de cerb.

La Țibrinu, în Dobrogea, a fost descoperit un canin de urs de peșteră, perforat, și un pandantiv de os, gravat, pentru care cu datările de 18.350 +/- 200 BP (GrN-23.073), respectiv 13.760 +/- 170 BP (GrN-23.074), p. 325.

M. Cârciumar și E.-Cr. Nițu ne oferă și alte piese de artă sau / și de podoabă de la Mitoc – *Malu Galben*, Peștera Cioarei – Boroșteni, mărgelile din stalactite, tot de aici, un pandantiv gravat, din silit, de la Poiana Cireșului și mai multe alte obiecte de podoabă din niveluri gravettiene ale stațiunilor menționate mai sus.

Sunt aduse în discuții și descoperirile de artă rupestră de pe teritoriul României (Peștera Cuciulat, Peștera Coliboaia), care sunt prezentate cu detalii, pentru a fi mai bine cunoscute.

Epigravettianul (Epipaleoliticul) de pe teritoriul României este cunoscut prin descoperirile din zona Porților de Fier, dar mai ales prin lucrarea lui Vasile Boroneanț, pe care colegii noștri de la Târgoviște le prezintă cu aceleași elemente de detaliu, deși sunt foarte cunoscute prin numeroasele studii și lucrări de sinteză, asupra cărora nu mai revenim.

Tot din zona Porților de Fier provin și descoperirile mezolitice, de la Schela Cladovei, Icoana, Veterani Terasă, Ostrovul Corbului, dar mai puțin bogate în descoperiri de elemente de artă cu elemente de spiritualitate.

Un semnificativ capitol de Concluzii încheie această valoroasă lucrare de sinteză, care cuprinde toate descoperirile de obiecte de artă de pe teritoriul României, din Paleoliticul mijlociu și până în Mezolitic. Sigur că se remarcă stațiunea de la Poiana Cireșului, cu un număr atât de mare de piese de artă și de podoabă.

VASILE CHIRICA

**Liviu MĂRUIA, Dorel MICLE, Andrei STAVILĂ, Cristian FLOCA, *Unip-Dealul Cetățuica: Rezultatele cercetărilor arheologice desfășurate între anii 2009-2015, Cu contribuții de: Iosif Vasile Ferencz, Petru Urdea, Bogdan Craiovan, Alexandru Hegyi, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2019, 314 p., ISBN 978-606-020-113-7.***

În ce privește cercetarea celei de-a doua epoci a fierului, în speță a vestigiilor lăsate de civilizația dacică, teritoriul Banatului<sup>1</sup> românesc prezintă o situație oarecum paradoxală. Cu toate că a beneficiat de-a lungul vremii de aportul unor arheologi și muzeografi de renume, deși s-au efectuat investigații arheologice de amploare în mai multe stațiuni arheologice – îndeosebi pe Clisura Dunării – rezultatele nu s-au concretizat până la momentul de față sub forma unor monografii sau studii de sinteză cuprinzătoare. Mai mult, regiunea de câmpie din județul Timiș apărea, până nu demult, ca o inexplicabilă pată albă, aproape complet lipsită de așezări dacice din perioada veacurilor 2 î.Hr. – 1 d.Hr. În acest context, publicarea monografică a săpăturilor de la Unip – *Dealul Cetățuica*, stațiune deja cunoscută în literatura de specialitate pentru descoperirile spectaculoase din această perioadă, nu poate să nu stârnească interes între cei preocupați de arheologia acestui colț de țară.

Volumul debutează cu un cuvânt înainte semnat de Horea Pop. Se prezintă succint conținutul, insistându-se îndeosebi asupra importante contribuții pe care o aduce pentru arheologia bănățeană. Prefața este urmată de câteva gânduri de recunoștință îndreptate către Universitatea de Vest din Timișoara, asociația Arheovest, dar mai ales către Ana Măruia, mama regretatului Liviu Măruia, care a oferit sprijinul financiar necesar apariției acestui cărți. Urmează o scurtă prezentare despre redescoperirea stațiunii de la *Cetățuica*, extrasă din jurnalele de perieghetă lăsate de același Liviu Măruia și o introducere semnată de către Dorel Micle, unde sunt discutate motivele publicării lucrării, văzută ca o primă și necesară etapă în cercetarea și valorificarea științifică stațiunii. În cuvintele sale, „ne-am dorit să nu lăsăm anii să treacă iar informația să se piardă prin depozite și jurnale de săpătură” (p. 17).

Primul capitol este dedicat cadrului geografic (p. 19-27) și a fost redactat de către Petru Urdea. Sunt discutate aspecte ce țin de localizarea stațiunii, geologia și geomorfologia locală, clima și paleoclima, hidrografia, flora și fauna, solurile. Surprinde plăcut varietatea datelor utilizate, de la hărți istorice austriece la ridicări topografice și profile obținute ca urmare a unor tomografii electrice. Bine scris și argumentat pe o solidă bază interdisciplinară, acest capitol reprezintă, în opinia noastră, un exemplu de urmat în ce privește studiile de arheologie a peisajului.

Următorul capitol (p. 29-30), dedicat istoricului cercetărilor, a fost redactat de către Cristian Floca. Puținele informații bibliografice sunt analizate și discutate atent, fiind enumerate aici și cele câteva studii dedicate unor descoperiri de pe *Cetățuica*.

Scriș de către Alexandru Hegy, capitolul al treilea (p. 31-36) vizează problema investigațiilor geofizice. Au fost utilizate două tipuri de analize: scanarea mangetometrică, respectiv tomografia rezistivității electrice. Datele obținute din săpătură au fost confruntate cu rezultatele cercetărilor arheologice.

Capitolul IV scris de C. Floca și Andrei Stăvilă este dedicat rezultatelor cercetărilor arheologice (p. 37-70). Se începe cu o scurtă descriere a metodelor utilizate, apoi se trece la descrierea situațiilor și structurilor descoperite. Se remarcă tehnica de săpătură îngrijită, dar mai ales modul atent de înregistrare a datelor, ceea ce a permis uneori efectuarea unor observații valoroase privind caracteristicile unor complexe. Așa cum ne-au informat autorii, există unele mici diferențe între informațiile publicate în studiile și rapoartele anterioare și cele prezentate aici. Din păcate, în ce privește problema eventualului sistem defensiv, constatăm că s-a rămas la același nivel de cunoaștere. Astfel, datarea structurii de lemn și de lut surprinsă pe marginea platoului rămâne în continuare incertă.

Redactat de către A. Stăvilă, Capitolul V (p. 71-114) vizează descoperirile arheologice din prima epocă a fierului. Debută cu un istoric al cercetării, unde este prezentat stadiul cunoștințelor privind sfârșitul primei epoci a fierului în spațiul bănățean, ca mai apoi să fie discutate complexele descoperite pe *Cetățuica* care se atribuie acestui orizont cronologic. Analiza propusă este în general atentă; totuși, unele din interpretările oferite ridică anumite semne de întrebare. Ne vom opri asupra unui singur exemplu, situația lui CX 19, considerat ca fiind inițial o locuință adâncită (bordei), transformat în groapă menajeră, apoi reamenajat din nou ca locuință, aceasta din urmă cu încă două refaceri. Fără a intra în prea multe detalii, ne mărginim să spunem că din punctul nostru de vedere, această situație destul de curioasă nu își găsește o argumentare arheologică convingătoare, simpla prezență a lentilelor de lut în umplutură gropii lui CX 19 putând fi explicată și în alte moduri. Materialul arheologic este discutat cu rigurozitate. O atenție deosebită se acordă ceramicii, tipologizată și cu ajutorul bazelor de date. Mai mult, pentru o serie de fragmente de vase descoperite pe fundul CX 19 s-a încercat o datare prin metoda termoluminescenței. Pe baza analogiilor, autorul datează locuirea de la sfârșitul primei epoci a fierului de la Unip în etapa ulterioară culturii Basarabi, mai precis între veacurile 7-6 î.Hr. Bibliografia utilizată în acest capitol este vastă, autorul fiind bine

<sup>1</sup> Pentru a evita eventualele confuzii, menționăm că prin Banat noi înțelegem teritoriul delimitat la est de Munții Poiana

Ruscă și Carpații Meridionali, la sud de Dunăre, la vest de Tisa și la nord de râul Mureș.

familiarizat atât cu literatura științifică din România cât și cu cea din statele învecinate. Totuși, persistă în opinia noastră anumite întrebări privind oportunitatea utilizării termenului de „sciți” pentru a desemna, global, purtătorii culturii Szentcs-Vekerzug. Chiar dacă influența mediului cultural nord-pontic și chiar prezența efectivă a unor elemente cu origini stepice în zonă este indubitabilă, nici puținele izvoare scrise, nici descoperirile arheologice nu permit echivalarea abruptă a acestor populații cu cele din regiunile de miazăzi ale Ucrainei<sup>2</sup>. În orice caz, dincolo de discuțiile de detaliu, apreciem acest capitol ca fiind unul reușit, ce aduce în discuție informații foarte valoroase asupra unui orizont cronologic până acum puțin cunoscut la nivelul Banatului românesc.

Capitolul VI (p. 115-158) a fost redactat de către Iosif Vasile Ferencz, fiind dedicat descoperirilor din cea de-a doua epocă a fierului. Problema gropilor rituale dacice de la Unip – *Dealul Cetățuica* este analizată cu multă atenție, pe baza literaturii de specialitate dedicată acestui tip de monumente. Autorul este în general foarte prudent în interpretări și evită să se hazardeze în aprecieri lipsite de acoperire. O problemă delicată o reprezintă funcționalitatea platoului popinei *Cetățuica* în secolul 1 î.Hr.: așezare cu gropi rituale intercalate sau câmp de gropi? În ciuda absenței de până acum a oricăror urme de habitat (locuințe sau bordeie) prezența unor gropi de perioadă dacică cu inventar (în aparență) menajer ar părea să dea credibilitate primei ipoteze; dar așa cum bine apreciază autorul, răspunsurile vor veni „numai în momentul în care va fi cercetată întreaga suprafață a sitului sau o mare parte a sa” (p. 115). În ce privește materialul arheologic, ceramica este analizată și tipologizată cu ajutorul bazelor de date, după aceeași metodă prezentată în capitolul anterior. O discuție interesantă o comportă piesele de import, mai precis cele trei piese de bronz cu origini în lumea romană<sup>3</sup>. Tot în categoria importurilor romane sunt încadrate și piesa de fier interpretată drept furculiță, cele câteva fragmente de oglindă din bronz, fragmentul de ferecătură de bronz și sfredelul din fier, după părerea noastră fără o argumentație convingătoare<sup>4</sup>. În ce privește cronologia, cele mai importante descoperiri aparțin secolului 1 î.Hr., cu posibilitatea unor prezențe sporadice și pe parcursul secolului 1 d.Hr. În ciuda unor diferențe de opinie pe care le-am punctat în parte, considerăm că acest capitol este unul reușit, ce aduce în discuție informații valoroase pentru

înțelegerea civilizației dacice din Banatul de câmpie.

Capitolul VII (p. 159-169) este dedicat vestigiilor din perioada migrațiilor, fiind redactat de către D. Micle și Bogdan Craiovan. Debutază cu menționarea unor aspecte de ordin istoric și istoriografic legate de pătrunderea slavilor pe teritoriul actual al României, după care trece la analiza descoperirilor atribuite acestui orizont. Pe baza analogiilor și a unei probe ceramice datate absolut cu ajutorul metodei termoluminescenței, locuirea slavă este încadrată în cea de-a doua jumătate a secolului 7 d.Hr. Argumentat pe o bibliografie cuprinzătoare, capitolul aduce în discuție contribuții de mare importanță pentru studierea unei perioade aproape complet necunoscute în Banatul de Câmpie.

Capitolul VIII (p. 171-172) scris de B. Craiovan discută succint puținele vestigii medievale. Este urmat de concluzii (p. 173-180) care reiterează în mare parte observațiile de la finalul fiecărui capitol, un util rezumat în limba engleză tradus de către Andreea Șerban (p. 181-188), bibliografia (p. 189-202) și planșele (p. 203-314).

Per ansamblu, apreciem că lucrarea este bine structurată. Totuși, credem că ar fi fost mai util ca descrierile individuale ale complexelor să se regăsească în capitolele care tratează orizonturile cronologice și culturale cărora le sunt atribuite și nu într-un capitol separat. Astfel, discursul ar fi fost mult mai ușor de urmărit de către cei interesați. De asemenea, ar fi fost necesară prezentarea detaliată a materialelor pe complexe, așa cum se procedează de obicei în acest gen de lucrări. Utilizarea bazelor de date pentru analiza ceramicii reprezintă un lucru binevenit; totuși, ar fi fost necesar, credem noi, și un catalog de format clasic, care să conțină descrieri măcar pentru vasele întregi și întregite.

Limbajul utilizat diferă de la un autor la altul; per ansamblu este ușor de urmărit în ciuda caracterului uneori foarte tehnic. Trebuie ținut cont că lucrarea se adresează în principal mediului de specialitate și mai puțin publicului larg. Inevitabil, ca în orice volum de mari dimensiuni, s-au mai strecurat și unele erori. De pildă, numele stațiunii de la Bănești – *Dealul Domnii* (jud. Prahova) apare în mai multe locuri ca Bălănești – *Dealul Domnii*, inclusiv în bibliografie (p. 123, 124, 299), și altele de genul.

Calitatea ilustrației o apreciem ca fiind excelentă. Avem în vedere aici nu doar desenele de artefact realizate de către Florentina Mărcuți și Alina Gheorghe, cât și

<sup>2</sup> A se vedea în acest context și discuțiile recente din KOZUBOVÁ 2019.

<sup>3</sup> Autorul este contrariat (vezi și FERENCZ *et al.* 2019: 53-54, nota 10) că în studiul publicat alături de O. Rogozea privitor la una dintre piese am preferat să fim prudenți și să luăm în calcul și alte posibile funcționalități înafara celei de „toartă de lighean tip Eggers 91 sau 91”. Am procedat astfel din următorul motiv: piesa a fost descoperită accidental, la mică adâncime, cu ocazia montării unui panou de informare, deci lipsită de un context care să-i certifice apartenența la orizontul cronologic dacic de secol 1 î.Hr. ceea ce obligă la o anumită prudență într-o stațiune unde, sporadic

e drept, au apărut și descoperiri mai târzii; apoi am considerat că nu este cazul să trecem peste analogiile de perioadă romană precum cea de la Drobeta despre care am făcut vorbire în studiul nostru (vezi ROGOZEA, BERZOVAN 2016: 262) și altele semnalate ulterior de către colegii specializați în arheologie romană (informație amabilă de la dr. S. Honcu, dr. M. Mocanu), cărora li se atribuie o funcționalitate mult diferită (catrame, piese de harnașament). Rămâne, desigur, la latitudinea fiecărui cititor să decidă dacă am procedat corect sau nu.

<sup>4</sup> Vezi și FERENCZ *et al.* 2019.

ilustrația grafică a complexelor arheologice, realizată de Fl. Mărcuți, Alina Floca și C. Floca. Numeroase, clare, plăcute din punct de vedere estetic, planșele reprezintă fără doar și poate unul din atuurile lucrării.

Dorim să mai subliniem un alt aspect pozitiv, anume caracterul profund interdisciplinar al întregului demers. Aceasta aplecare spre interdisciplinaritate este, în ultima instanță, una dintre mărcile specifice tinerei generații de arheologi timișoreni formate în jurul lui D. Micle și a regretatului L. Măruia. Un alt lucru pozitiv este că imediat după tipărire, volumul a fost încărcat pe mai multe site-uri de internet (incluzând aici portalul [www.academia.edu](http://www.academia.edu)), devenind astfel disponibil pentru toți cititorii interesați.

În ciuda unor mici scăderi și a unor diferențe de opinie – poate inevitabile – pe care le-am punctat pe alocuri în cuprinsul acestei recenzii, apreciem că per ansamblu ne aflăm în fața unei lucrări reușite. Care, fără îndoială, va fi reținută de istoriografie ca una de referință pentru arheologia Banatului.

\*

Fie-mi fie permis să închei această recenzie într-o notă personală, renunțând la pluralul academic și la tonul specific prezentărilor științifice. Au trecut șapte ani de când Liviu a trecut la cele veșnice, iar în urma sa am rămas noi, elevii și colaboratorii săi. În acest răstimp, viața ne-a risipit în diferite direcții, unii dintre noi ajungând prin alte colțuri de țară. Mă bucură faptul că, colegii de la Timișoara,

**Ion NICULIȚĂ, Sergiu MATVEEV, Andrei NICIC, *Cercetările sitului arheologic Potârca din Rezervația Cultural-Naturală Orheiul Vechi*, Editura Cartdidact, Chișinău, 2019, 230 p.**

La aproape două decenii de la încheierea seriei de săpături arheologice în fortificația Potârca (1996-2002), o parte a colectivului de cercetare de la Universitatea de Stat din Moldova pune la dispoziția celor interesați, în primul rând a arheologilor ce se ocupă cu epoca fierului, un volum dedicat acestui spectaculos monument situat pe vârful promontoriului stâncos dintre Furceni și Trebujeni (raionul Orhei), pe valea Răutului Inferior.

Situl era de mai multă vreme cunoscut comunității științifice prin intermediul unei serii de studii și materiale publicate disparat de-a lungul anilor: rapoarte de cercetare consistente și detaliate privind evoluția campaniilor de săpături arheologice la Potârca au fost puse la dispoziția colegilor de breaslă de I. Niculiță, S. Matveev, S. Teodor și E. Potângă, sistemul de fortificare fusese discutat de S. Matveev, materialul amforic de import a fost inclus într-o lucrare mai largă de N. Mateevici, alte piese de inventar publicate în diverse periodice. Acum avem în față o lucrare de sinteză, bine încheiată, a întregului demers arheologic de la Potârca. Nu putem vorbi de o monografie, întrucât termenul ar fi nepotrivit dacă punem în balanță cercetarea, totuși, limitată (1050 m<sup>2</sup>) relativ la suprafața totală a sitului (aproximativ 4 ha), însă o astfel de lucrare în care autorii

oameni alături de care am împărtășit nu puține momente plăcute, au rămas în continuare pe meterezele șantierului de la *Cetățuica*, au dus lupta mai departe și au reușit să finalizeze această monografie. Sunt convins, că, de-acolo de unde este acum, Liviu este mândru de munca lor!

ALEXANDRU BERZOVAN

## BIBLIOGRAFIE

- KOZUBOVÁ 2019 Kozubová, A., „Something Happened in the East but more in the West and South”. Einige Kritische Bemerkungen zu Östlichen Einflüssen in der Vekerzug-Kultur, in: *Musaica Archaeologica*, 1, 55-185.
- FERENCZ et al. 2019 Ferencz, I. V., Micle, D., Stăvilă, A., Importuri în mediul cultural dacic de la Unip, jud. Timiș, in: *Sargeția*, S.N., X, 51-62.
- ROGOZEA, BERZOVAN 2016 Rogozea, O., Berzovan, A., Considerații privind două piese de bronz din stațiunea dacică de la Unip - Dealul Cetățuica (com. Sacoșu Turcesc, jud. Timiș), in: Micle, D., Stăvilă, A., Oprean, C., Forțiu, S. (eds.), *Arheovest IV. In Honorem Adrian Bejan*, 259-264.

săpăturii arheologice își formulează concluziile după prelucrarea întregului material rezultat este întotdeauna binevenită.

În semn de gratitudine, volumul este dedicat doamnei dr. Silvia Teodor, o veche și statornică colaboratoare a autorilor în cercetarea siturilor arheologice ale Moldovei, participând inclusiv la unele campanii de săpături la Potârca și în alte situri din microzona Orheiului Vechi.

Structura lucrării este una clasică: introducerea este urmată de istoricul cercetărilor și de o descriere a sitului. Urmează trei capitole în care sunt prezentate detaliat – cu descrierea structurilor, a complexelor și a inventarului arheologic descoperit – atât sistemul de fortificare, cu cele două linii cercetate, cât și incinta cetății și spațiul dintre liniile defensive. În final, sunt discutate stratigrafia și cronologia sitului, elemente ce stau la baza formulării concluziilor. Volumul este încheiat de o listă bibliografică, de un rezumat și lista ilustrației în limba engleză, precum și de un consistent set de ilustrații.

În *Introducere* (p. 7-10) este subliniată importanța arheologică a zonei Orheiului Vechi, din care face parte și fortificația Potârca, atât prin tradiția cercetării științifice începute aici imediat după cel de-al Doilea Război Mondial (perieghezele lui Gh. Smirnov din anii 1946-1947), cât și prin statutul privilegiat de care se bucură acest areal, declarat în 1968 rezervație istorico-arheologică, iar patru decenii mai târziu rezervație cultural-naturală. Totodată,

aflăm că această lucrare își află o mare parte din motivație în dorința autorilor de a răspunde cu onestitate unor polemici diverse generate de-a lungul anilor de o presupusă prezentare mai mult sau mai puțin selectivă a materialului arheologic.

*Istoricul cercetărilor* (p. 11-13) amintește de contribuția arheologilor români Radu Vulpe și Vlad Zirra la manifestarea, încă din perioada interbelică, a interesului pentru vestigiile din zona Orheiului Vechi și la sistematizarea materialelor arheologice din colecțiile muzeului din Chișinău. Cercetările de teren postbelice, inițiate aici de Gh. Smirnov, s-au axat cu prioritate asupra sitului de la Butuceni. Începând cu anul 1983, siturile arheologice din zonă au beneficiat de un program de cercetare adecvat, având la bază colaborarea dintre Universitatea de Stat din Chișinău și Complexul Muzeal Orheiul Vechi. Săpăturile arheologice la Potârca au debutat abia în 1996, de această întârziere fiind responsabile îndeosebi condițiile vitrege și dificultățile date de amplasarea sitului: la mare distanță de localitățile actuale, fără căi de acces, pe unul dintre cele mai înalte promontorii cu pante abrupte ale văii Răutului, într-o pădure seculară (*descrierea sitului*, p. 14-18). Amploarea și dispunerea celor 16 secțiuni arheologice prin intermediul cărora au fost cercetate elementele definitorii ale sitului au fost condiționate de realitatea obiectivă din teren.

*Fortificația* (p. 19-44), considerată multă vreme de tipul „cu pinten barat” (o pereche de valuri de pământ ridicate la 50 m distanță unul de celălalt, cu traseu în semicerc, cu șanțurile adiacente, ce barau terasa triunghiulară pe latura accesibilă, cea dinspre sud), s-a dovedit a fi mult mai complexă, în urma imaginilor furnizate de tehnologia LiDAR (fig. 25). Din păcate, aceste informații esențiale pentru înțelegerea și tratarea unitară a sistemului de fortificare, au fost obținute recent, la multă vreme după încheierea programului de săpături arheologice. Prin urmare, posibilele valuri ce închid incinta pe marginea de est și pe cea de vest (dublând, practic, apărarea naturală dată de pantele abrupte), turnul din extremitatea nordică, porțile din valurile de sud, bastionul „extramuros” din marginea sudică a sitului – toate aceste elemente evidențiate pe scanarea LiDAR sunt nevoite să aștepte o nouă etapă de cercetare aplicată, de altfel extrem de tentantă și promițătoare.

Elementele cercetate arheologic ale fortificației, și anume cele două valuri de la sud și șanțurile adiacente, au evidențiat un sistem solid și eficient de construcție, chiar dacă nu au fost rodul unui concept unitar. În structura valurilor au fost folosite lemnul (palisada din bârne, „carcasa”), piatra (calcar local, uneori blochete cu urme de fasonare) și pământul. În general, înălțimea valurilor nu depășeau în momentul cercetării 2,8 m, cu o lățime la bază de maximum 13 m (p. 26, 35). Dacă înălțimea lor inițială nu mai poate fi cunoscută, săpăturile au arătat că grosimea valurilor va fi variat între 7-8 m (p. 42). Acțiunea focului a fost observată în cel puțin două situații: la baza valului,

pentru a conferi consistență construcției (p. 24), cât și în structura superioară a elevației valului, mărturie probabil a distrugerii prin incendiere (p. 21, 24). Roca nativă a fost excavată atât pentru implantarea palisadelor de bârne de lemn cât și pentru amenajarea șanțurilor din fața celor două valuri. Șanțurile nu erau săpate uniform, ci aveau sectoare destul de diferite ca dimensiuni, fără a depăși o deschidere la gură de maximum 6-8 m și o adâncime de 2 m (p. 25, 34).

În „emplectonul” celor două valuri, ca și în umplutura șanțurilor, unde au ajuns după dezafectarea fortificației, prin scurgerea structurii valurilor, a fost descoperită o cantitate însemnată de fragmente ceramice aparținând mai multor epoci (atât din prima epocă a fierului, caracteristică sec. X-IX a.Chr., IX-VIII a.Chr. și VII-V a.Chr., cât mai ales din cea de-a doua epocă a fierului, comună pentru sec. IV-III a.Chr., lucrată cu mâna), fragmente de amfore de import (de tip Soloha I și de Chersones) ca și unele unelte mărunte și ustensile casnice (fusaiole, rondule, un topor de fier, capace de lut). Autorii înclină să creadă că acest sistem de fortificare nu a fost unul construit unitar. Din analiza inventarului, pare a reieși că linia exterioară a fortificației a fost construită când deja exista de ceva vreme așezarea de sec. IV-III a.Chr., momentul edificării acesteia fiind de stabilit, cel mai probabil, la cumpăna sec. IV-III a.Chr. (p. 32). Ridicarea liniei interioare s-ar fi produs cu circa un secol mai devreme, la cumpăna sec. V-IV a.Chr. (p. 39). Mai mult, cele două linii nu s-ar fi succedat nemijlocit (linia exterioară nu a înlocuit-o imediat pe cea interioară): în vremea ridicării liniei exterioare (sfârșitul sec. IV-începutul sec. III a.Chr.), cea interioară era deja de o bună bucată de vreme abandonată, dacă judecăm după groapa săpată în creasta valului interior, la un moment în care aceasta era deja aplatizată, ce conținea ceramică locală de sec. IV-III a.Chr. (p. 41.).

Incinta cetății (p. 45-61), care a fost cercetată prin intermediul a nouă secțiuni, a evidențiat un singur strat de cultură, gros între 30 și 60 cm, cu un conținut „relativ modest” și care nu se poate subscrie unei singure epoci sau culturi, ci ilustrează mai multe etape cronologice ale evoluției sitului. Aceeași situație se întâlnește și în spațiul dintre liniile de fortificație, unde stratul de cultură este de asemeni prezent (p. 63-66). Complexele de habitat sunt rare (gropi, vetre) și puțin expresive. Inventarul arheologic descoperit în incintă este alcătuit în majoritate din fragmente ceramice (atât din prima, cât și din a doua epocă a fierului). Majoritatea ceramicii este locală, nedecorată sau decorată cu brăie în relief, alveolate sau cu incizii, creștături și impresiuni, dar sunt remarcate și câteva fragmente tipice pentru cultura Poienești-Lukașevka (negre, cu buza fațetată), fragmente de amfore de import din sec. IV-III a.Chr. (Samos, Thasos, Chersones, Cos, Heraclea Pontică, Sinope, Rhodos) și fragmente de vase de lux de proveniență grecească (recipiente de tip lekythos, sau mici boluri pentru substanțe cosmetice). Alte categorii de inventar arheologic sunt reprezentate, în proporții mult mai modeste, de ustensilele casnice (cuțite din fier, cute din

piatră, capace de cuptor, fusaiole, tipar de turnat, fragmente de rășnițe), în mod excepțional de ustensile de toaletă, unelte, piese de harnașament și arme: un fragment de oglindă, unul dintr-o seceră și o apariție insolită a unui pumnal de tip sica.

În capitolul *Stratigrafie și cronologie* (p. 67-74), sunt reluate sintetic informațiile cronologice oferite de ceramica descoperită în sit și pe baza căreia locuirea pe promontoriul stâncos de la Potârca poate fi urmărită înapoi în timp până în prima epocă a fierului (sec. IX-VIII a.Chr.). Fortificarea a survenit abia la începuturile celei de-a doua epoci a fierului (sec. V-III a.Chr.). Rosturile aceste fortificații nu au fost numai unele strategice, în contextul sistemului creat în jurul centrului de la Butuceni, ci și unele comerciale, de schimb cu lumea grecească, prin intermediul Răutului, la acea vreme navigabil. Abandonarea sistemului de fortificație și în final încetarea locuirii se înregistrează spre finele sec. III a.Chr., poate ca efect al apariției în zonă a populațiilor germanice.

*Concluziile* (p. 75-77), în care sunt sintetizate funcțiile esențiale ale sitului de la Potârca (avanpost militar, punct de legătură dintre centrul de la Butuceni și

fortificațiile mai îndepărtate dinspre nord, dar și centrul de schimb cu lumea greacă), *bibliografia* (p. 78-81), un binevenit *rezumat* în limba engleză însoțit și de lista ilustrației în aceeași limbă (p. 82-96) și un set de nu mai puțin de 143 *figuri* (hărți, desene, fotografii, orto-fotoplanuri) întinse pe 134 p. (p. 97-230) încheie volumul.

În final, consider că profesorul Niculiță și foștii săi discipoli, acum colegi și colaboratori de nădejde în cadrul Universității de Stat a Moldovei, merită toată admirația și felicitările noastre pentru modul cum înțeleg să-și valorifice științific cercetările de teren. Perseverența lor a făcut ca prin acest nou volum special dedicat unui sit din rezervația Orheiul Vechi, informația științifică referitoare la sistemul de fortificații din jurul centrului de la Butuceni să sporească cantitativ și calitativ către o întregire organică. Îmi face plăcere să cred că multe dintre cele 500 exemplare ale tirajului își vor găsi drumul la vest de Prut, ca un bun exemplu pentru arheologii noștri, și, totodată, ca un îndemn la publicarea onestă a propriilor săpături.

DRAGOȘ MĂNDESCU

**George NUȚU, Dan ELEFTERESCU, *Fibulele de la Durostorum-Ostrov (The Brooches from Durostorum-Ostrov)*, ediție bilingvă româno-engleză, Editura Universității "Al. I. Cuza" Iași, 2018.**

Volumul de față, publicat în ediție bilingvă, română și engleză, ceea ce îi conferă o accesibilitate sporită, este una dintre puținele lucrări care analizează strict o categorie de artefacte dintr-o așezare romană din Moesia Inferior. Asemenea contribuții sunt evident de dorit în literatura de specialitate axată pe studierea epocii romane din provinciile Dunării de Jos. Este drept că această abordare depinde mult și de stadiul cercetărilor arheologice, dar și de preocuparea specialiștilor în domeniu pentru publicarea artefactelor rezultate. În cazul de față, cercetările sistematice, dar și periegezele desfășurate în partea românească a sitului de la Durostorum, la Ostrov – Ferma 4, nucleu de locuire civilă corespunzător, probabil, unui *vicus* situat la circa 4 km de castrul legionar de la Durostorum – Silistra, au făcut posibilă descoperirea unui centru economic foarte prosper. În diverse puncte ale sitului au fost identificate ateliere de producere a ceramicii și a materialelor de construcții, dar existau și amenajări specifice reducerii minereurilor, precum și ateliere de prelucrare și producere a diferitelor accesorii din metal. După cantitatea mare de piese mici din lut, os și sticlă, probabil că se poate vorbi chiar de un centru de producție mixt. Este încă neconclusivă discuția relativ la statutul juridic al acestei așezări în raport cu castrul legionar de la Silistra, respectiv cu *municipium Durostorum*, dar este aproape cert că exista o relație administrativă evidentă între diferitele nuclee romane din perimetrul acestui oraș important al provinciei Moesia Inferior.

Evaluările de teren neobosite, alături de cercetările sistematice și preventive realizate de către Dan Elefterescu, unul dintre autorii cărții de față, au condus la identificarea unui număr impresionant de materiale arheologice de pe cuprinsul sitului, chiar dacă, din păcate, pentru multe dintre acestea nu a putut fi recuperată informația completă care ține de stratigrafie, context etc. Colaborarea cu cercetătorul tulcean George Nuțu, unul dintre cei mai prolifici și competenți specialiști în studiul accesoriilor vestimentare din Moesia Inferior, a condus către apariția acestui volum, cu certitudine, util.

În ceea ce privește piesele prezentate, sunt 125 de fibule încadrabile tipologic într-o paletă foarte largă, iar cronologic amplasate, majoritatea, la finele secolului I și secolul al II-lea p.Chr. – chiar către prima jumătate a secolului următor; sunt, însă, și unele exemplare caracteristice secolelor IV-VI. Este cert că din intervalul în care această așezare a cunoscut, probabil, maxima dezvoltare, respectiv secolul al II-lea – prima jumătate a secolului al III-lea, sunt databile cele mai multe artefacte.

Cea mai mare parte a pieselor descrise în această lucrare sunt inedite, iar introducerea lor în circuit este binevenită, mai ales în scopul clarificării unor aspecte legate de viața cotidiană din această parte a provinciei dunărene, a procesului tehnologic de producție a accesoriilor vestimentare, a circulației mărfurilor pe sectorul Dunării de Jos etc.

Volumul de față este structurat în patru părți principale, precedate de o Introducere și urmate de Abrevieri, Bibliografie, Anexe și Planșe.

Un prim capitol, redus ca și întindere, analizează succint statutul așezării situate pe cuprinsul Fermei 4 –

Ostrovit, cu referiri bibliografice schematice la relația cu diferitele centre romane atestate arheologic sau epigrafic în acest areal, respectiv castrul legiunii XI Claudia, *canabae Aeliae* și alte așezări vicane identificate sau propuse a fi plasate în zonă. Concluzia este că din punct de vedere juridic și administrativ această așezare mai trebuie cercetată până când informațiile deținute pot lămurii relația sa cu celelalte nuclee de locuire din zonă.

Apoi, o a doua parte a lucrării se ocupă de o evaluare a cercetării în acest sit a categoriei de artefacte aflate în prim planul preocupărilor autorilor: fibulele. Este, în fapt, o sinteză introductivă, dar și sumativă a descrierilor pieselor incluse în prezentul volum. Majoritatea lor provine din partea de nord a sitului, de pe malul Dunării, iar lotul analizat nu include și eventualele artefacte descoperite în sectoarele cercetate de către cercetători ai Muzeului Național de istorie a României din București. În acest context credem că o informare despre situația acestei categorii de artefacte din aria cercetată de MNIR se impunea, pentru a acoperi o zonă cât mai mare din acest sit generos. Bineînțeles că, în acest sens ar fi fost nevoie de o colaborare apropiată cu colegii din București.

Așadar, cele 125 de fibule sunt etalate pe categorii tipologice, cu variante și subvariante. Pentru fiecare categorie este calculat și un procent de reprezentativitate care ajută la fixarea celor mai populare tipuri de artefacte, dar și aria temporală în care au fost produse astfel de piese. În afară de exemplarele întregi, sunt puse în discuție și fragmente de fibule, artefacte neterminate și, foarte interesant și important, tipare pentru producerea a cel puțin două tipuri de fibule, cele puternic profilate și cele cu genunchi. De altfel, de curând a fost publicat și volumul lui Sorin Cociș, *The Brooch Workshops from Dacia and the other Danubian Provinces of the Roman Empire (1<sup>st</sup> c. BC - 3<sup>rd</sup> c. AD)*, Cluj-Napoca, 2019, unde se plasează acest centru, de la Durostorum, printre cele mai bogate centre de producție a fibulelor din zona Dunării de Jos.

După această introspecție sumativă se trece la descrierea pe categorii și variante, în cel mai consistent capitol al volumului.

Fibulele puternic profilate reprezintă un procent important dintre exemplarele găsite și analizate. Sunt referiri pertinente la analogiile identificate în zonă sau în alte provincii dunărene, iar pe baza bibliografiei, care susține analiza efectuată, se urmărește densitatea diferitelor variante și subvariante. Astfel, din varianta fibulelor cu placă de protecție la cap sunt înregistrate subvariante precum Almgren 68/69, foarte răspândite în Moesia Superior, cu precădere la Singidunum, acolo unde exista, probabil, și un atelier de producție. Alte subvariante, reprezentate, ce-i drept, prin puține exemplare, sunt Almgren 70-73, Canbodunum 3 și Okorąg. Un număr generos de exemplare din categoria fibulelor puternic profilate sunt cele fără protecție la cap, iar din subvarianta Almgren 84 erau produse și în atelierele de la Durostorum. O demonstrează fragmentele de tipare găsite, dar și numărul

consistent de astfel de accesorii. Tipul de fibule în formă de trompetă, dar și fibulele Alesia sunt reprezentate în situl de la Ostrov – Durostorum prin unul, respectiv două exemplare. Destul de numeroase sunt broșele din tipul Aucissa, larg răspândite în mediul militar, mai ales în secolul I, dar sunt și variante mai târzii, cum sunt cele mai multe de la Durostorum.

Fibulele cu genunchi, *Kniefiebeln*, reprezintă cel mai numeros lot din situl de la Ostrov-Ferma 4. Cele 40 de exemplare au fost incluse în nouă variante de către autori, majoritatea cu sistem de prindere prin resort.

O categorie interesantă de piese și răspândită în toate provinciile romane este cea a fibulelor în formă de obiecte. Aceste exemplare sunt analizate nu doar prin prisma valențelor practice, ci sunt prezentate și ipotezele ce fac referire la semnificații, simbolism și asocierea lor cu diferite divinități sau practici religioase. Din situl la care se face referire provine o foarte frumoasă piesă în formă de topor cu un tăiș, precum și o fibulă în forma literei S.

Și fibulele zoomorfe sunt spectaculoase și relativ rare, cel puțin în Moesia Inferior. De la Ostrov este studiată o fibulă în formă de pasăre, una în formă de cal și o alta emailată cu capul trompetiform și corp de insectă. Fibulele geometrice, în variantele de fibule circulare, în formă de floare, traforate, simetrice sau în formă de zvastică și cu terminații în formă de cap de cal sunt bine reprezentate la Durostorum. Spre exemplu, fibulele în formă de zvastică au fost identificate în trei exemplare în situl cercetat, dar au fost inventariate mai bine de 20 de exemplare în provincia Moesia Inferior. Datate destul de la larg, în funcție de regiune și contextele identificate, de la finele secolului al II-lea și până chiar în secolul al IV-lea, aceste fibule sunt dese în provinciile Dunării de Jos, în proximitatea graniței cu *barbaricum*. De asemenea, este interesantă ipoteza care afirmă că acest tip de accesorii era caracteristic soldaților și, în special, celor recrutați dintre barbari.

Din a doua jumătate a secolului al III-lea spre secolul al IV-lea datează două exemplare de fibule cu piciorul întors pe dedesubt și mai multe variante de fibule arbaletă, bine cunoscute ca fiind antecesoarele fibulelor cu terminații în formă de capete de ceapă, *Zwiebelknopffiebeln*. Mai timpurii par a fi fibula în formă de clește, chiar dacă din contextul identificării sale la Durostorum nu se poate extrage o informație viabilă, la fel ca și în cazul fibulei cu corpul divizat în trei segmente.

Cu toate că după secolul al IV-lea statutul juridico-administrativ al acestei așezări este și mai puțin cunoscut, din zonă provin și câteva exemplare de fibule datate în intervalul cuprins între secolul al IV-lea și primele decade ale secolului al VII-lea. Este vorba despre *Zwiebelknopffiebeln*, foarte comune în multe dintre provinciile romane târzii, un exemplar de fibulă de tip Viminacium, populară în secolul al V-lea, mai ales în sectorul Dunării Mijlocii, din Pannonia Prima spre Moesia Secunda, dar și fibule cu piciorul întors pe dedesubt târzii.

Sunt prezentate, spre final, și câteva fibule incluse în

categoriei *Varia*, de vreme ce nu au fost identificate analogii clare sau au fost emise doar unele ipoteze de încadrare tipologică. Acestea sunt însoțite și de unele fragmente de fibule. Din păcate, tiparele și alte elemente din procesul de producție, precum creuzetele identificate la Durostorum, sunt tratate foarte succint. Acest subiect credem că ar fi meritat extins, chiar dacă Dan Elefterescu a mai dezbătut chestiunea în cauză și cu alte ocazii. Volumul de față, dincolo de descrierile tehnice realizate și prezentarea a numeroase analogii pentru piesele studiate ar fi trebuit să cuprindă și analiza procesului de producție, cu atât mai mult cu cât, aminteam anterior, centrul de la Durostorum – Ostrov este unul dintre cele mai importante de acest gen din zona Dunării de Jos; cel puțin pe baza descoperirilor arheologice și a densității unor anumite tipuri de fibule.

Ultimul capitol al volumului, cel de-al patrulea, este Catalogul descoperirilor, unde fiecare piesă este descrisă, i se redau dimensiunile și contextul identificării sale. Se observă, odată în plus, că marea majoritate a artefactelor sunt inedite, dar și că foarte multe sunt descoperiri fortuite, în context *passim*, din zona plajei.

După acest capitol, sau înaintea sa am fi așteptat câteva concluzii referitoare la reprezentativitatea acestei categorii de materiale, poate o privire comparativă cu alte situri din zonă sau din provincii vecine. De asemenea, chiar dacă au fost sugerate destul de des pe parcursul lucrării conexiunile dintre acest centru important din punct de vedere economic pentru Moesia Inferior, cu Dacia și Moesia Superior ar fi trebuit, poate, mai bine punctate direcțiile de influență. De asemenea, poate nu ar fi prisosit nici unele aprecieri referitoare la tehnica de producție, la atelierele care, așa cum o demonstrează tiparele și fragmentele neterminate, funcționau cu siguranță la Durostorum cel puțin perioada de maximă dezvoltare, respectiv în secolele II-III p.Chr.

După Abrevieri și Bibliografia destul de completă, care confirmă buna cunoaștere a situației acestei categorii de

materiale din regiunea Dunării de Jos, urmează câteva anexe care au rolul de a sistematiza informația. Astfel, este atașat un tabel cu tipologia fibulelor descrise, iar apoi sunt redactate trei grafice unde sunt reprezentate procentual tipurile de fibule de la Durostorum – Ostrov – Ferma 4, variantele de fibule puternic profilate și fibulele de tip Cociș 21c, probabil produse în Dacia, având în vedere că majoritatea covârșitoare a acestor exemplare se regăsesc în mai mult de 10 centre din această provincie nord-dunăreană.

Planșele conțin imagini cu hărți ale Dobrogei și ale arealului care face obiectul acestui volum, dar și, firesc, desene și fotografii cu piesele descrise și analizate. Semnalăm faptul că, în opinia noastră, reprezentativă ar fi fost o hartă a Moesiei Inferior, mai degrabă, și nu a provinciei moderne Dobrogea. În plus, se impunea o atenție sporită la redarea hărții nr. 1 (partea de jos) care este incompletă și dificil, dacă nu imposibil, de citit.

Apreciem, în schimb, calitatea desenelor pieselor prezentate care sugerează exact elementele componente păstrate. Pentru completarea imaginii contextului de descoperire a unora dintre aceste piese sunt binevenite și desenele din săpăturile sistematice efectuate în acest sit în anii '90 ai secolului trecut.

Așadar, volumul de față este o lucrare bine elaborată de către doi specialiști apreciați în literatura de specialitate. Punerea în circulație a cele peste 120 de piese nu poate fi decât de bun augur. Pe baza lor se pot rescrie inclusiv statisticile la nivelul provinciei Moesia Inferior în ceea ce privește anumite categorii de broșe romane. Recomandarea noastră ar fi de dezvoltare a analizei acestor piese, poate împreună cu materialele obținute de către colegii de la Muzeul Național de Istorie a României pentru a obține și unele informații de natură istorică mai importante pentru evoluția societății romane din regiunea Durostorum, dar și din zona Dunării Inferioare, în general.

DAN APARASCHIVEI

**Notițe de lectură pe marginea unei cărți cu un titlu promițător: Vasile DIACONU, Ludmila PÎRNĂU (ed.), *Un secol de arheologie în spațiul est-carpatic. Concepte, metode, tendințe*, Brăila-Piatra Neamț, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, Editura „Constantin Matasă”, 2019, 465 p.**

Despre acest volum știam încă de când era în „fașă”. Dacă nu mă înșel, pe la începutul anului 2018, am primit o invitație de a-mi aduce contribuția, din partea unuia dintre editorii volumului și anume colega Ludmila Pîrnău<sup>1</sup> (celălalt editor fiind arheologul preistorician Vasile

Diaconu<sup>2</sup>). Din motive (foarte) personale am refuzat. Teoria și mai ales istoria arheologiei mă interesează însă de cel puțin două decenii și bineînțeles că eram curios să văd rezultatul acestui efort editorial (pentru că a fost un efort!). În vara anului 2019, am primit volumul abia „scos de la cuptor” de la Ludmila Pîrnău, care, cunoscându-mi preocupările în domeniul istoriei și teoriei arheologiei, m-a îndemnat să-i fac o recenzie. Titlul anunțat pe copertă, calitatea grafică a cărții pe care o țineam în mână, calitatea hârtiei, dar mai ales faptul că pe Ludmila Pîrnău o cunosc de aproape trei decenii și o respect foarte mult, m-au făcut să accept imediat și fără nici o rezervă. Trebuie să spun însă

<sup>1</sup> Specializată în arheologie medievală, Ludmila Pîrnău este cercetător științific la Institutul de Arheologie din Iași.

<sup>2</sup> Specializat în studiul epocii bronzului, Vasile Diaconu este afiliat la Muzeul de Istorie și Etnografie din Târgu Neamț, din cadrul Complexului Muzeal Național Neamț.

că de obicei, înainte de a accepta să fac o recenzie sau o prezentare unei lucrări, mă asigur că am mai multe motive să o apreciez decât să o critic. O recenzie pentru mine nu este un pretext sau o ocazie de a-mi pune pe hârtie propriile frustrări. Nu vreau să „fac praf” pe nimeni, ci doar să-mi împărtășesc părerea pe un ton cât mai „obiectiv” și constructiv posibil și mai ales fără a jigni pe nimeni! Nu am văzut încă pe nimeni să „o ia pe calea cea dreaptă” în urma unei recenzii tăioase (și dacă se întâmplă să „o ia pe calea cea dreaptă”, nici într-un caz nu o face din cauza acelei recenzii). Nu pentru arătutul din deget și scrâșnitul din dinți a fost apreciat recent regretatul profesor Alexandru Barnea, ci pentru generozitatea lui! Sigur, uneori este foarte greu să rezisti tentației de a „face praf” mai ales că și pentru publicarea unei cărți foarte proaste se taie pădurea.

Întorcându-mă însă la subiectul recenziei de față, trebuie să spun că așteptările mele au fost foarte mari<sup>3</sup>. Primul articol din volum, semnat de un grup de trei autori în frunte cu distinsul cercetător ieșean Vasile Chirica, m-a nedumerit însă. Prin subiectul tratat – prezentarea sitului paleolitic Mitoc – *Malu Galben* –, articolul nu se încadrează în tematica volumului. El conține doar un mic „Historique de recherches”, în rest nici o reflecție asupra „conceptelor, metodelor, tendințelor” (pp. 15-58). Mi-ar fi plăcut, spre exemplu, să aflu despre contextul istoric, cultural și poate politic în care acest sit a atras atenția cercetătorilor, despre metodele de cercetare folosite și despre cum acestea au evoluat de-a lungul timpului. Asemănătoare este și situația studiului semnat de cercetătorul chișinăuian Denis Topal, dedicat „distribuției spadelor și pumnalelor din perioada scitică în regiunea carpato-nistreană” (pp.141-195). Atenție! Nu pun la îndoială calitatea acestor articole<sup>4</sup>. Spun doar că, după părerea mea, ele nu își aveau locul într-un volum consacrat istoriei, conceptelor, metodelor și tendințelor din arheologia spațiului est-carpatic.

Înțeleg însă cât de greu le-a fost celor doi editori să găsească autori potriviți, gata să se implice „à fond” într-un asemenea proiect. O spun fără nici o urmă de ironie! Îmi amintesc de reticența unui fost coleg, care s-a lăsat de mult de arheologie, atunci când a trebuit să-și aleagă subiectul tezei de doctorat propus de cel care urma să-i fie conducător științific. Subiectul se referea *grosso modo* la istoricul unei anumite branșe arheologice (« de la

începuturi până în zilele noastre »), reprezentant al căreia era și viitorul său conducător de teză. Ori, după temerile, de altfel destul de întemeiate, ale viitorului doctorand, asta însemna că ar fi fost nevoit să facă din teza sa un *laude* profesorului său. Spun toate acestea pentru că doamna Pîrnău mi-a vorbit despre rezerva unor arheologi de a participa la acest volum tocmai din frica sau din grija de a nu supăra pe nimeni. Ori, volumul de față se referă și la istoria foarte recentă a arheologiei din spațiul est-carpatic – de la 1918 la 2018. Trebuie spus și că un arheolog, fie el specializat în preistorie, « arheologie clasică », medievală, modernă sau contemporană, nu poate (excepțiile sunt rare) să se transforme *ad-hoc* într-un foarte bun istoric și analist al conceptelor, metodelor și tendințelor din domeniul său de specializare și asta chiar dacă este un specialist de primă mână în domeniul său. Un arheolog, în calitatea lui de interpret de contexte și artefacte arheologice, folosește metode și concepte complet diferite de cele ale unui istoric sau sociolog al științei. Or, pentru o cât mai bună înțelegere a trecutului și prezentului arheologiei trebuie să fii înarmat cu metodele „științei despre știință”. În loc de „citatul” profilului trebuie să fii pregătit să citești, în afară documentelor de arhivă, gesturile, atitudinile, profilurile personale ale celor care au participat nemijlocit la făurirea istoriei arheologiei (în cazul de față al arheologiei est-carpatic), adică a arheologilor și istoricilor (eventual și a anturajului lor), începând cu cei care au trecut demult în neființă și terminând cu cei mai în vârstă și mai puțin în vârstă. În loc de „intervievarea” artefactelor și contextelor arheologice trebuie să fii pregătit să-i intervievezi pe aceștia din urmă<sup>5</sup>.

În acest sens, cred că publicarea în volumul luat în discuție a unei mărturii orale (interviu pregătit și luat după toate „regulile artei”) cu Vasile Chirica, având ca subiect experiența sa personală în domeniul arheologiei paleolitice din regiune, experiență începută acum mai bine de patru decenii<sup>6</sup>, ar fi fost un câștig indubitabil. Vasile Chirică este și un arheolog destul de documentat în privința trecutului și prezentului arheologiei moldave, mai ales a arheologiei ieșene, fiind unul dintre autorii monografiei despre Institutul de Arheologie din Iași<sup>7</sup>. În același sens, l-aș fi abordat și pe un alt autor prezent în acest volum<sup>8</sup>, și anume pe profesorul chișinăuian Gheorghe Postică, care activează

<sup>3</sup> Așteptările mele au fost foarte mari și pentru că aveam experiența lecturii unui alt produs istoriografic românesc și anume a cărții *Evoluția gândirii teoretice în arheologia din România. Concepte și modele aplicate în preistorie*, apărută încă la începutul anilor 2000, semnată de profesorul Mircea Angheliniu de la Universitatea „Valahia” (ANGHELINU 2003). Finețea analizei efectuate de Angheliniu m-a impresionat foarte mult. Eram convins, imediat după ce o citisem (în 2004) și sunt convins și acum că cele mai importante edituri din Occident s-ar bucura să o aibă printre produsele lor.

<sup>4</sup> Nici nu am cum să o fac, Paleoliticul pentru mine a fost doar un vis apărut și apus încă în anul doi de facultate (1994), iar spadele și pumnalele din perioada scitică mi-au « făcut din ochi »

doar din vitrinele unor muzee și din paginile unor publicații răsfote în grabă.

<sup>5</sup> Trebuie să fii pregătit chiar și de posibilitatea să sacrifici (sau să întrerupi) cariera de arheolog, cel puțin de arheolog de teren, așa cum a fost și cazul meu atunci când am început să cercetez problematica relației dintre politică (naționalism) și arheologie.

<sup>6</sup> GLIGOR 2013: 374-375.

<sup>7</sup> CHIRICA, APARASCHIVEI 2004.

<sup>8</sup> Articolul semnat de profesorul Postică, dedicat cercetărilor arheologice ale civilizației medievale timpurii din interfluviul Nistru-Prut conține, ca și cel semnat de cei trei autori în frunte cu domnul Chirica, doar o mică secțiune, de fapt, introducerea, în care se face o incursiune rapidă în istoricul cercetării, mai ales din perioada sovietică (pp. 281-283), istoric pe care eu personal l-aș fi

în arheologia medievală de prin anii '70 ai secolului trecut<sup>9</sup>. În a doua jumătate a anilor '90, când îmi făceam ucenicia pe șantierul Orheiul Vechi (făcând parte din aceeași echipă cu Ludmila Pîrnău), domnul profesor Postică mi-a povestit și despre apariția primelor calculatoare la Institutul de Arheologie din Chișinău și despre cum a „îndrăznit” să le folosească, fiind printre primii, dacă nu primul arheolog medievist din capitala Republicii Moldova, care a deslușit beneficiile informaticii. Un interviu despre acest moment din istoria arheologiei chișinăuene, dar și despre alte evenimente la care a participat și despre care a mai scris<sup>10</sup> ar fi fost, de asemenea, un mare câștig pentru volumul de față.

Fără nici o rezervă, dar cu multă eleganță, aș fi refuzat articolul despre „coeficientul de credibilitate a interpretărilor vestigiilor arheologice...” (pp. 121-126), semnat de distinsul profesor Ion Niculiță, cel care timp de mai mulți ani a condus Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova și care a crescut mai multe generații de arheologi chișinăuieni<sup>11</sup>. L-aș fi refuzat în schimbul unui interviu serios, principalul scop fiind relatarea experienței sale acumulate pe parcursul mai multor decenii petrecute în arheologia moldovenească „de peste Prut”.

Că tot vorbesc despre arheologii generațiilor mai în vârstă, trebuie să remarc lipsa dintre autorii volumului a academicianului Victor Spinei și a profesorului Dan Gh. Teodor. Sigur, prezența lor nu era obligatorie, dar ambii, fără nici o îndoială, ar fi avut ce scrie sau spune. Din propria experiență, știu că profesorul Spinei este o persoană generoasă, dându-mi acum câțiva ani, mie și colegului Sergiu Musteață, un foarte interesant interviu<sup>12</sup>. Presupun că și Dan Gh. Teodor nu este mai puțin generos. Îmi amintesc de discuțiile interesante de la Institutul de Arheologie din Iași, unde am fost de mai multe ori, pe parcursul anului 2003. Pregătindu-mi teza de doctorat la Universitatea Laval, l-am sunat de peste ocean pentru unele întrebări legate de relațiile dintre arheologii români și sovietici, la care mi-a răspuns fără rezervă.

Câteva articole prezente în volum mi-au atras atenția în mod deosebit, fie prin faptul că sunt bine documentate, fie pentru că subiectele tratate mă interesează mai mult decât altele, fie din ambele motive. Astfel, profesorul Nicolae Ursulescu de la Universitatea din Iași, într-o bună tradiție pozitivistă, schițează o sinteză, care pare a fi bine documentată, a istoriei cercetării Neoliticului de pe ambele maluri ale Prutului, pe care o împarte în trei mari etape (pp.

59-103). Cu siguranță că, dacă ar fi avut posibilitatea, profesorul Ursulescu ar fi intru totul de acord să înlocuiască, la pagina 88, verbul « a apărut » cu « s-au intensificat substanțial » sau « s-au multiplicat în mod evident » acolo unde vorbește despre posibilitățile post-decembriste ale arheologilor din România de a participa la manifestări științifice și deplasări de documentare în exteriorul țării, precum și a instruirii tinerilor la universitățile occidentale. Ca și alți arheologi menționați mai sus, profesorul Ursulescu ar fi putut da și el un interviu, dat fiind vechimea și experiența sa în domeniul arheologiei, fiind și cel care a pus bazele, între anii 1965-1984, predării acestei discipline la Universitatea suceveană (pe atunci Institutul pedagogic)<sup>13</sup>.

Articolul semnat de profesorul de la Universitatea Pedagogică „Ion Creangă” din Chișinău, Octavian Munteanu (pp. 217-241) și cercetătorul postdoctorand Vasile Iarmulski de la Freie Universität Berlin mi-a atras atenția și prin expunerea logică, suplă și bine documentată a istoriei cercetării culturii Poienesti-Lucașeuca, dar și pentru că prin analiza făcută asupra interpretărilor lăsate de arheologul moscovit G. B. Fedorov, « pionerul cercetării culturii Poienesti-Lucașeuca din spațiul de la est de Prut » (p. 231), au lăsat în urmă modul de multe ori clișeic de a trata cercetarea arheologică din perioada sovietică, conform căruia arheologii din alte centre sovietice de cercetare ar fi venit în RSSM exclusiv pentru a distorsiona istoria ei<sup>14</sup>.

Alte două articole, după părerea mea, bine documentate sunt cele semnate de Ludmila Pîrnău, cea care și-a asumat și rolul de co-editor al volumului de față, și Ion Tentiuc, arheolog medievist de la Muzeul Național de Istorie a Moldovei din Chișinău. Primul autor face o incursiune în « cercetarea arheologică a așezărilor rurale medievale din răsăritul Moldovei » istorice (pp. 413-456), al doilea propune o interpretare a ceea ce el numește « paradigme privind originea românilor din spațiul est-carpatic în istoriografia sovietică » (pp. 237-370). Mă voi opri mai mult asupra acestui din urmă articol. Incursiunea istoriografică propusă de Ion Tentiuc este cu adevărat impresionantă. Autorul dă dovadă de o bună cunoaștere a mediului istoriografic despre care vorbește, dar și a literaturii care până la el a abordat acest subiect sau subiecte conexe (ex. cercetarea arheologică a slavilor, istoriografie și propagandă în Moldova sovietică etc.). O spun în

nuanțat considerabil. Pentru părerea mea privind cercetarea arheologică a evului mediu din perioada sovietică vezi: STAMATI 2019. În rest, autorul ne prezintă interpretarea sa a situației demografice, etnice, economice, a spiritualității, a organizării sociale, politice și militare a comunităților de pe teritoriul și din epoca pe care le studiază.

<sup>9</sup> SOCHIRCĂ 2004.

<sup>10</sup> POSTICĂ 2016: 66-74; POSTICĂ 2016: 10-12.

<sup>11</sup> MATVEEV 2019: 507-509.

<sup>12</sup> STAMATI, MUSTEAȚĂ 2017: 216-258.

<sup>13</sup> IGNAT 2010: 167-170.

<sup>14</sup> Trebuie să atenționez cititorul că domnul Octavian Munteanu mi-a fost profesor, apoi mi-a devenit prieten foarte apropiat. Asta însă nu înseamnă că aprecierea făcută articolului său este una gratuită. În istoriografia din Republica Moldova, arheologul moscovit G. B. Fedorov a fost într-adevăr tratat adesea (mai ales în anii 90) în culori exclusiv sau preponderent negative. Pentru o analiză mai recentă a activității lui Fedorov în RSS Moldovenească vezi: STAMATI 2019: 60-147. În rest, bineînțeles că cititorii își vor face propriile lor păreri despre acest articolul, ca și despre celelalte.

cunoștință de cauză. Eu însumi am dedicat mai multe lucrări acestui subiect<sup>15</sup>. Este adevărat că unele dintre lucrările mele sunt publicate în reviste de specialitate din afara României și Moldovei, ele sunt însă ușor de găsit pe internet (www.academia.edu). Cu toate acestea, autorul articolului discutat nu face nici o referire la ele, măcar pentru a spune ca nu este de acord (și de ce ?) cu interpretările regăsite acolo. Vreau să cred că domnul Tentiuc nu a făcut-o din rea/credință, ci doar pentru că i-au scăpat din vedere, așa cum până acum mi-a scăpat din vedere și mie capitolul despre istoriografia sovietică din monografia sa apărută în 2017<sup>16</sup>, despre care am aflat din acest volum, fiind citat și în articolul său (p. 337, nota 1) și în cel semnat de Ludmila Pîrnău (p. 440, nota 139). În orice caz, mi-ar face plăcere să discut cu domnia sa și despre aceste paradigme, dar și despre cum anume marxismul sau « metodologia marxistă » a provocat, deopotrivă cu « clișeele de sorginte panslavistă » acea « adevărată criză în sistemul de cercetare din statele componente ale URSS și cele ale lagărului socialist » despre care vorbește în articolul său (p. 338). Trebuie să spun că Ludmila Pîrnău, deși nu vorbește despre o astfel de criză, totuși menționează și ea influența « învățături marxiste » sau a « spiritului marxist » asupra cercetării lumii rurale medievale din perioada sovietică<sup>17</sup> (pp. 415, 441). După părerea mea, ambii autori au tot ce le trebuie pentru a demara un mic proiect de cercetare prin care să verifice dacă marxismul a influențat cu adevărat și dacă da în ce măsură și în ce anume, arheologia medievală din Moldova sovietică. Ambii manifestă un interes vădit pentru istoria cercetării arheologice din RSSM, ambii au acces la literatura de specialitate produsă în perioada sovietică, dar și la documentele depozitate în arhivele din Chișinău<sup>18</sup>.

Informații și idei interesante despre trecutul și prezentul cercetării arheologice la est de Carpați sunt de găsit și în alte articole propuse în volumul de față. Mă voi limita însă doar la notarea unor interogații apărute după lectura unora dintre ele. Astfel, în concluziile articolul său « Despre metodele de cercetare arheologică din Bucovina austriacă » (127-139), Bogdan-Petru Niculică de la Muzeul Național al Bucovinei anunță că „Datele privitoare la modalitățile de practicare a arheologiei în perioada austriacă sunt relativ puține, iar posibilitățile maximei exploatare istoriografice au fost aproape atinse, întrucât izvoarele documentare sunt limitate (poate doar în arhivele

și muzeele vieneze să existe unele documente inedite)” (p. 136). Mă întreb însă dacă nu ar fi fost mai prudent ca autorul, înainte de a face această afirmație, să verifice și literatura din Ucraina despre istoricul cercetărilor arheologice din Bucovina ? De asemenea, trebuie să remarc că prin această afirmație, autorul își contrazice propria idee expusă în introducere, acolo unde spune că „De-a lungul anilor care au urmat [se are în vedere perioada care începe cu sfârșitul anilor 60 ai secolului trecut], au mai fost produse contribuții istoriografice privitoare la începuturile, evoluția și conținutul arheologiei din acest spațiu administrativ austriac [se are în vedere Bucovina]. În concordanță cu aserțiunile formulate, ne racordăm și noi la părerea că încă sunt multe documente de cercetat și descoperiri sau personalități de exploatat istoriografic” (p.128).

În articolul său dedicat cercetării vestigiilor atribuite dacilor liberi din județul Neamț (pp. 243-2279), George Dan Hânceanu de la Muzeul de Istorie din Roman, deplângând „comoditatea” și „preferința” unor colegi de breaslă pentru arheologia de birou și goana acestora după „rezultate spectaculoase, în general provenite din tezaure descoperite întâmplător”, presupune, pe de o parte, că situația „se datorează și faptului că, în a doua jumătate a secolului al XX-lea, specialiștii au descoperit noi culturi arheologice pentru spațiul românesc, iar contradicțiile apărute au fost clarificate cu argumente, motiv pentru care generația tânără nu prea mai are probleme de lămurit sau obiective de îndeplinit, majoritatea descoperirilor încadrându-se la categoria „vestigii comune”, deja cunoscute,” (p.264). Pe de altă parte, autorul susține că, „practic, credem că este un semnal de alarmă asupra lipsei de specialiști din domeniu care va genera un vid de cunoaștere și o stagnare a cercetării culturii dacilor liberi ” (p.267). Mă întreb însă, dacă „contradicțiile” despre care vorbește autorul au fost într-adevăr „clarificate” și dacă „generația tânără” chiar „nu prea mai are probleme de lămurit sau obiective de îndeplinit”? Să zicem că răspunsul rămâne afirmativ, în acest caz sunt însă curios să aflu de ce trebuie să tragi alarma asupra curenței de noi specialiști ? Mai are rost să ne impacientăm în fața pericolului unui „vid de cunoaștere” și a unei „stagnări a cercetării” când „contradicțiile apărute au fost clarificate cu argumente” și „generația tânără nu prea mai are probleme de lămurit sau obiective de îndeplinit”?

<sup>15</sup> STAMATI 2002: 183-202; STAMATI 2013: 779-794; STAMATI 2014: 361-372; STAMATI 2015: 81-95; STAMATI 2016: 195-213; STAMATI 2017: 53-80. Vezi și recent apăruta carte, STAMATI 2019.

<sup>16</sup> TENTIUC 2017: 15-34.

<sup>17</sup> În articolul său, Ludmila Pîrnău vorbește despre tendințiozitatea mai multor arheologi din perioada sovietică, „excepție făcând, după o perioadă de activitate, I. Hîncu” (p. 429). Mi-ar fi plăcut ca doamna Pîrnău să explice pe scurt (poate într-o notă) ce anume din activitatea lui Ion Hîncu a făcut-o să considere că el „după o perioadă de activitate” nu mai era tendențios.

<sup>18</sup> Acum câțiva ani, analizând literatura arheologică medievală din Moldova sovietică, dar și mai multe documente de arhivă (Arhiva Academiei de Științe din Moldova), nu am reușit să identific o influență a „învățăturii marxiste” asupra acestora: STAMATI 2019: 45-47. Profesorul Florin Curta de la Universitatea din Florida a reușit însă să identifice în mediul arheologilor medievști din România din perioada comunistă un arheolog care a manifestat un interes real și sincer pentru aplicarea teoriei marxiste. Este vorba de Maria Comșa: CURTA 2020 (în curs de apariție); CURTA, STAMATI 2020 (în curs de apariție).

Pe arheologul Cătălin Hriban de la Institutul de Arheologie din Iași, care semnează un articol despre „Primele cercetări arheologice în Iași și problema începuturilor orașului” (pp. 391-412) l-aș fi rugat să explice de ce totuși, „Înainte de a întreprinde orice demers asupra istoricului cercetării arheologice într-un teritoriu dat, ar trebui înțelese începuturile locuirii în respectivul areal” (p. 391) ? De ce, „În acest sens, cercetătorul ar trebui să exploreze legătura strânsă între natură și forma terenului, pe de o parte, și habitatul uman de cealaltă” (p. 391) ? Lista întrebărilor ar putea fi cu ușurință lungită și pe seama altor autori, mă voi opri însă aici.

Concluzionând, în viziunea mea, volumul editat de arheologii Vasile Diaconu și Ludmila Pîrnău trebuie văzut ca o încercare sau mai bine zis ca un test care arată că un astfel de demers istoriografic nu este ușor, dar că el trebuie dus mai departe. Din când în când, sau la anumite etape (și nu neapărat cu prilejul unor date rotunde), arheologii ca și reprezentanții altor științe socio-umane (istorici, etnologi, antropologi etc.) trebuie să se uite înapoi, dar și în „prezentul înconjurător” pentru a-și redefini identitatea și aserțiunile, pentru a pune în mișcare strategii cu ajutorul cărora să poată face față acestui prezent, dar și viitorului apropiat. Ori, altele au fost provocările pentru arheologie și arheologii români acum treizeci – patruzeci de ani (sau acum o sută de ani) și altele sunt acum. O ideologie (de tip sovietic) a lăsat locul alteia (de tip neoliberal), „une raison d'être” a înlocuit-o pe alta, sau poate încă nu sau nu în totalitate ? Astfel, răsfoind unele publicații arheologice apărute în ultimii ani sau citind intervențiile unor arheologi din *mass-media*, putem constata cu ușurință că paradigma națională care își ea avântul în spațiul românesc în secolul al XIX-lea încă nu și-a consumat pe deplin influența.

În orice caz, reflecțiile asupra trecutului, prezentului și viitorului arheologiei (în cazul dat, est-carpatic) merită să fie continuate, poate chiar sub forma unui nou proiect dirijat chiar de cei doi editori. Ar fi păcat ca experiența acumulată de aceștia să se piardă: nu este deloc ușor să-i convingi pe cei care au bani să finanțeze proiecte care „nu aduc bani”, nu este ușor nici să negociezi cu potențialii autori, să refuzi unele articole pentru calitatea lor sau pentru că nu se încadrează în tematica anunțată etc. Noul proiect ar putea lua și forma unui volum de interviuri cu reprezentanții diferitor generații de arheologi, volum care ar semăna oarecum cu cel semnat de Sever Dumitrașcu în 1995 în care se regăsesc mărturiile a 104 arheologi români<sup>19</sup>. Bineînțeles, noul proiect și respectiv noul volum trebuie să fie realizat la un cu totul alt nivel teoretic și metodologic.

IURIE STAMATI

#### BIBLIOGRAFIE

ANGHELINU 2003 Anghelinu, M., *Evoluția gândirii teoretice în arheologia din România*.

*Concepte și modele aplicate în preistorie*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște.

CHIRICA, APARASCHIVEI 2014 Chirica, V., Aparaschivei, D., *Institutul de arheologie Iași*, in col. BAI, XIII, Iasi.

CURTA 2020 (în curs de apariție) Curta, Fl., *Marksizm v rabotakh Marii Komsha* [Marxism în opera Mariei Comșa], in: *Stratum plus*, 5.

CURTA, STAMATI 2020 (în curs de apariție) Curta, Fl., Stamati, Iu., *Women Archaeologists Under Communism: Breaking the Glass Ceiling*, Springer, New York.

DUMITRAȘCU 1995 Dumitrașcu, S., *Arheologia română la sfârșit și început de mileniu. Convorbiri cu 104 arheologi români*, Ed. Universității din Oradea, Oradea.

GLIGOR 2013 Gligor, M., *Dr. Vasile Chirica la 70 de ani*, in: *ArhMold*, 36, 374-375.

IGNAT 2010 Ignat, M., *Une reconnaissance bien méritée : l'accordage du titre de Doctor Honoris Causa au professeur Nicolae Ursulescu*, in: *Codrul Cosminului*, XVI, 1, 167-170.

MATVEEV 2019 Matveev, S., *Profesorul Ion Niculiță la 80 de ani*, in: *Tyrageia*, S.N. XIII, 1, 507-509.

POSTICĂ 2016 Postică, Gh., *Periplul unei monografii interzise*, in: *Scara vieții* de I. Hîncu, editat de Gh. Postică, Ed. Cartdidact Chișinău, 66-74.

POSTICĂ 2016 Postică, Gh., *Personalitatea arheologului Ion Hîncu*, in: *Scara vieții* de I. Hîncu, editat de Gh. Postică, Ed. Cartdidact Chișinău, 10-12.

SOCHIRCĂ 2004 Sochircă, Z. (ed.), *Gheorghe Postică la 50 de ani*, ULIM\Cartdidact. Chișinău.

STAMATI 2019 Stamati, Iu., *The Slavic Dossier. Medieval Archaeology in the Soviet Republic of Moldova: Between State Propaganda and Scholarly Endeavor*, BRILL, Leiden-Boston.

STAMATI 2017 Stamati, Iu., *Pourquoi les Roumains ne sont-ils pas devenus un peuple slave ? Essai sur la place des Slaves médiévaux dans l'historiographie nationale roumaine (XVII<sup>e</sup> siècle – début du XX<sup>e</sup> siècle)*, in: *Ethnologies*, 37, 2, 53-80.

STAMATI 2016 Stamati, Iu., *Încercări de sovietizare a arheologiei românești (sfârșitul anilor 40 – mijlocul anilor 50 ai secolului al XX-lea)*, in: *Archiva Moldaviae*, 8, 195-213.

STAMATI 2015 Stamati, Iu., *Two chapters of the Sovietization of the Romanian archaeology (from the late 1940s to the mid-1950s)*, in: *Archaeologia Bulgarica*, 19, 1, 81-95.

<sup>19</sup> DUMITRAȘCU 1995.

STAMATI 2014 Stamati, Iu., *Entre l'internationalisme et le patriotisme : les Slaves et l'ethnogenèse des Moldaves dans l'historiographie soviétique des années 1924-1940*, in: *Revue des études slaves*, 85, 2, 361-372.

STAMATI 2013 Stamati, Iu. *Les Slaves et la genèse des Roumains et de leurs États selon la tradition historiographique russe, de la chronique Voskresenskaja à Lev Berg*, in: Curta, Fl., Maleon, B.-P. (eds.), *The Steppe Lands and the World Beyond Them: Studies in Honor of Victor Spinei on his 70th Birthday*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 779-794.

STAMATI 2002 Stamati, Iu., *Cercetarea istorico-arheologică cu privire la secolele V/VI-VII P.Chr. în Republica Moldova, între anii 1950-1990*, in: *EphNap*, 12, 183-202.

STAMATI, MUSTEAȚĂ 2017 Stamati, Iu., Musteață, S., *Din periplul biographic al unui distins istoric. Interviu cu academicianul Victor Spinei*, in: *Plural, History, Culture, Society*, 5, 1, 216-258.

TENTIUC 2017 Tentiuc, I., *Populația din Moldova Centrală în secolele X-XIII*, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chișinău.